

IBBY NOVICE

Lilia Ratcheva-Stratieva

MLADINSKE KNJIGE ZA BOLJŠI SVET*

Naslov mojega prispevka se glasi: »Knjige za otroke za boljši svet. Ali lahko otroci rešijo svet? Ali lahko knjige za otroke spremenijo svet?«

Vprašanja se ne končajo v naslovu, ampak se zastavljajo še naprej:

- Kakšna predstava o otroštvu prevladuje v današnjem času?
- Kakšna je vloga literature na sploh in posebej mladinske literature?
- Zakaj pišejo pisatelji mladinske knjige?
- Kakšen vpliv imajo knjige na otroke?

Z vprašanji bi lahko še nadaljevala, a se bom omejila na navedena. V svojem prispevku se bom posvetila predvsem splošnim spremembam družbene vloge mladinske literature v 20. stoletju.

Poskušala bom poiskati odgovor na vprašanje, kaj je motiviralo pisatelje ali bolje, zakaj so nekateri pisatelji začutili potrebo, da so pisali za otroke.

Poleg tega bom skušala na kratko predstaviti, kako so bile nekatere mladinske knjige sprejete v času, ko so izšle prvič, in kako so sprejete danes.

Kot primere sem izbrala štiri knjige, ki sodijo v evropsko klasiko 20. stoletja. Dve izvirata iz časa po 1. svetovni vojni, drugi dve sta izšli po drugi svetovni vojni.

Podoba otroštva v očeh družbe Vloga literature na sploh in posebej mladinske literature

Vrnimo se v čas prve polovice 20. stoletja, v čas med obema svetovnima vojnama. »Čudežno deželo« so pred tem že odkrili veliki viktorijanski in edvardijanski angleški pisci Lewis Carroll, Edward Lear, J. M. Barrie, Kenneth Grahame in A. A. Milne. Britanska znanstvenica Jackie Wullschläger je v svoji knjigi *Inventing Wonderland* zapisala: »Zakaj Milne ni imel naslednikov? Prvenstveno je pomemben odnos med družbo in njeno predstavo o otroštvu. Mladinska literatura je namreč kulturni barometer, ki ne razodeva le podobe otroštva, ampak tudi samopodobo in težnje neke družbe. V viktorijanski in edvardijanski Angliji sta bili predstava o otroštvu in želja po čistosti osnovna temelja te samopodobe in mladinski avtorji so oblikovali ideale, upanja in strahove, ki so bili, lahko tudi nevede, pretežno odraz te družbe. Rezultat tega so stvaritve fantazijskih svetov in likov, ki imajo še danes mitičen zven.«

Nato je prišla prva svetovna vojna in pretresla zavest ljudi v Evropi. Ljudje niso nikoli več mogli zreti v prihodnost s takšno gotovostjo kot generacije pred

* Referat Lilie Ratcheve Stratieve je bil podan na mednarodnem kongresu IBBY v Baslu, 2002.

njimi. Romanca o otroštvu je minila. Generacija povojnih avtorjev je spremenila gledišče. V nasprotju s predhodniki niso več postavljali v središče otroštva, ampak so se obrnili na mlade, na odraščajoče in ustvarili tip ciničnega, zavrtega in na tihem boječega mladega protagonista.

Poljski zdravnik Henryk Goldszmit, znan pod psevdonimom Janusz Korczak, je bil udeležen v prvi svetovni vojni. Izkušnje iz vojne in nadaljnje politične spremembe ter problemi so ga spodbudili, da je napisal mojstrsko delo *Król Maciuś Pierwszy* (Kralj Matjažek Prvi).

Jurij Oleša, leta 1920 eden najzanimivejših sovjetskih avtorjev, je v svoji metaforični pripovedi *Tri tolstjaka* (Trije debeluhi) obdelal oktobrsko revolucijo.

Deset let kasneje se je pričela mora druge svetovne vojne, v kateri je bilo pobitih na milijone ljudi in v kateri so trpeli tudi najbolj nedolžni – otroci. Vojni je zopet sledilo obdobje političnih sprememb in nestabilnosti, ki so porajale družbeno in politično orientirane otroške knjige. Leta 1949 je napisal Erich Kästner *Die Konferenz der Tiere* (Konferenca živali), 1951 pa je izšlo delo Giannija Rodarija *Il romanzo di Cipollino* (Čebulčkove dogodivščine).

Zakaj sem izbrala prav te knjige? Ker so bile napisane v primerljivih političnih pogojih – povojna leta, ki so jih zaznamovali negotovost, spremembe in sovražnosti oziroma čas pomanjkanja svobode in demokracije. Na zelo direkten način so izražale zahteve avtorjev po nujnih socialnih spremembah in novem svetovnem redu. Ker so avtorji verjeli, da so otroci tisti, ki lahko spremenijo svet, so se obračali direktno nanje. V knjigah so snovali paralelne svetove ali pa uporabljali prisposodbe in s tem jasno pokazali nasprotovanje obstoječi obliki vladavine. Protagonisti v njihovih

knjigah so otroci, ki želijo spremeniti svet, in ki imajo – kot kralj Matjažek in Cipollino – dovolj poguma, da to tudi poskusijo. Vpliv na razvoj, ki ga imajo te štiri knjige, je izjemen, pogojen s povojnim šokom, s politično nestabilnostjo ali pa z diktatorskim režimom. V teh knjigah ima literatura socialno in politično vlogo.

Kasneje se je razvijal žanr fantazijske literature močneje v smeri psihologije in akcije. Vendarle so sporočila, ki so jih pisatelji, kot so Michael Ende, Richard Adams ali Philip Pullman, namenjali v preteklih dvajsetih letih svojim bralcem, taka kot nekoč – kljub drugačnemu stilu in pripovednim oblikam. In bistvo teh sporočil je, da le otroci lahko pomagajo obvarovati etične vrednote in spremeniti svet.

Sen o drugačnem svetovnem redu s pomočjo ustvarjanja paralelnih svetov

»Es geht um die Kinder!« (»Gre za otroke!«) – ta stavek iz *Konferenca živali* Ericha Kästnerja bi bil lahko skupni moto navedenih knjig, katerih avtorji veljajo za velike humaniste in moraliste.

Ruski pisatelj Jurij Oleša je dejal:

»Zadal sem si nalogo, da bom pisal o mladih ljudeh. Rad bi pisal gledališke igre in zgodbe, v katerih se bodo glavni junaki spoprijemali z etičnimi vprašanji.«

V biografiji *Wspomnienia o Januszu Korczaku* so njeni avtorji, učenci in sodelavci Janusza Korczaka, poudarjali, da je Korczak v otrocih videl smisel svojega življenja.

Korczakov *Kralj Matjažek Prvi* je izšel leta 1923. Poljska je bila po dolgi 150-letni razdeljenosti med Rusijo, Prusijo in Avstro-Ogrsko končno svobodna dežela. Toda politična realnost je

bila vse prej kot roznata in lahka; nova država je počasi gradila svoje politične temelje. Korczak je leta 1912 osnoval sirotišnico za židovske otroke v Varšavi (v ulici Krochmalna) in pričel uresničevati svoje pedagoške zamisli z ustanovitvijo otroškega parlamenta in otroškega sodišča. S tem je dal otrokom možnost, da sami odločajo o svojem vsakdanu in svoji usodi. V praksi je uresničeval tudi svojo zamisel, da imajo otroci pravico do spoštovanja. Nikoli niso bili otroci k ničemur prisiljeni, vedno jim je dal možnost izbire. V svoji židovski sirotišnici je Korczak ustvaril svet z lastnimi pravili: svet, v katerem so imeli otroci moč in odgovornost, da so sami odločali in sodili o sebi. Ko je bil kasneje v vojni dejaven kot zdravnik, je ta čas izrabil tudi za zbiranje informacij o podobnih ustanovah v Kijevu v Ukrajini in za širjenje svojih zamisli, ki so takrat pomenile pravo pedagoško revolucijo.

Potem, ko se je Korczak vrnil v svobodno Poljsko, je v začetku 20-ih let začel pisati svoj roman *Kralj Matjažek Prvi*, brezčasno parabelo o otroškem kralju, ki je naklonjen spremembam in ki sanja o tem, da bi ustvaril takšno družbo, ki bi bila pravična za otroke in odrasle. Namesto čudežne dežele je ustvaril Korczak paralelni svet, prav tako krut in nepravičen, kot je realni svet strahopetcev, izdajalcev in tepcev. To je podoba sveta v času med 1914 in 1918 in vojna, ki jo opisuje, je prva svetovna vojna. Svet v *Kralju Matjažku Prvem* nikakor ni utopičen, je bolj sanjarjenje, podobno tistemu, ki ga je Korczak sanjal v mladosti, ko je hotel spremeniti svet.

Korczak se je tako močno istovetil s svojim mladim kraljem, da je uporabil za naslovnico knjige svojo sliko iz otroštva s pojasnilom:

»Ko sem bil še majhen deček, kot me vidite na sliki, sem hotel sam delati vse to, kar je tu napisano. A potem sem to

pozabil in sedaj sem že star. Nimam več ne časa ne moči, da bi se vojskoval ali da bi se napotil v deželo, kjer žive kanibali. To sliko sem izbral zato, ker je bolj pomembno, kako sem izgledal takrat, ko sem resnično želel biti kralj, kot pa takrat, ko sem pisal o Kralju Matjažku. Sploh se mi zdi bolje pokazati slike kraljev, popotnikov in pisateljev, na katerih jih vidimo, ko še niso odrasli in stari, saj bi sicer lahko pomislili, da so že od nekdaj tako pametni in da nikoli niso bili mladi. In potem bi otroci mislili, da sami ne bodo nikoli mogli postati ministri, popotniki ali pisatelji, kar sploh ne drži.«

Otroški parlament, ki ga je sklical kralj Matjažek, je poslal vse odrasle nazaj v šolske klopi, otroci pa so prevzeli njihove naloge. To je povzročilo strahotno zmedo: vlaki niso vozili, telefoni niso delali, trgovine so ostale zaprte, tovarne so ustavile proizvodnjo, vojska je ostala brez oskrbe. Sovražni kralji so izkoristili ta kaos in napadli Matjažkovo kraljestvo. Ko je Matjažek poklical odrasle nazaj na svoja delovna mesta in otroke v šolo ter vzpostavil vojsko, je bilo že prepozno. Korczakovemu protagonistu, otroku – kralju Matjažku so spodletele reforme in poskus, da bi otroci sami odločali o svetu in usodi. Tu se razkriva avtorjevo razočaranje nad politično realnostjo in tudi nad kritiko nekaterih njegovih učencev iz krochmalnske sirotišnice. To je bilo še posebej boleče, čeprav se pogosto dogaja, da ljudje, ki se v prvi vrsti osredotočajo na življenje v sedanosti, nimajo razumevanja za dobre namere in daljnovidne reforme. Ko se je v začetku 30-ih let osnovala združba nekdanjih učencev krochmalnske sirotišnice, so začeli nekateri teh učencev kritizirati Korczakove pedagoške metode.

Razočaranje je doletelo tudi satiričnega pisatelja iz Odese Jurija Olešo (1899–1960). V nedemokratičnih, diktatorskih deželah, v katerih resnice ni dovoljeno

direktno izražati, uporabljajo avtorji zelo pogosto prisposode in razvijajo subtilnejša literarna izrazna sredstva. Tako pisanje v prisposodah je bilo pogosto med vzhodnoevropskimi pisatelji 20. stoletja. Med številnimi tovrstnimi knjigami sem izbrala povest klasika tega žanra *Trije debeluhi*. Jurij Oleša pripada generaciji satiričnih pisateljev, h kateri sodijo tudi Ilja Ilf, Jevgenij Petrov, Isak Babel, Mihail Zoščenko in Mihail Bulgakov, ki jih je sovjetski režim sprva podpiral, kasneje pa preganjal. Kljub temu da so bili njegovi starši prepričani monarhisti, se je Jurij Oleša leta 1919 pridružil rdeči armadi. Leta 1922 je izdal svojo prvo zgodbo in šel v Moskvo, kjer je pisal satirične pesmi za *Gudok*, časnik za uslužbenca državne železnice. Sodelavci tega glasila so bili tudi Ilf, Petrov, Valentin Katajev, Babel in Bulgakov. Današnji literarni zgodovinarji pri Oleši vedno najprej omenjajo *Zavist'*, njegov roman za odrasle, in takoj za tem njegovo popularno knjigo za otroke *Trije debeluhi*, ki je prvič izšla 1927. Zgodba pripoveduje, kako sta cirkuška zvezdnika Tibul in Suok vodila ljudsko vstajo proti zatiralski oblasti. V tej zgodbi je Oleša pisal o revoluciji in se obenem iz nje norčeval.

Literarna kritika se je ob izidu zgodbe različno odzvala. V. Bojševski jo je v svojem članku *Kakšne naj ne bodo zgodbe za otroke* označil za »pocukran« prikaz revolucije. Anatolij V. Lunačarski pa je v njej videl »iskreno obrambo revolucije, izraženo na način, ki je značilen za umetniško inteligenco«. Povest je postala izjemno popularna. Konstantin Stanislavski jo je priredil v gledališko igro, ki je bila uprizorjena v Moskovskem gledališču umetnosti meseca maja 1930. Leta 1935 je bila postavljena na oder tudi kot balet. Ko je oblast vendarle dojela, za kaj v Oleševi povesti dejansko gre oz. da so njegova dela večpomenska, je za sovjetsko literaturo prenehal

obstajati. V svojem govoru na prvem kongresu sovjetskih pisateljev leta 1934 je zagovarjal potrebo po neodvisni literaturi. Po tem nastopu je njegovo ime izginilo iz sovjetske literature. Leta 1937 je bil obdolžen »antihumanizma«.

Idejo za *Konferenco živali* je Erichu Kästnerju (1899–1974) dala Jella Lepman. V knjigi, ki je izšla leta 1949, Kästner prikaže živali veliko bolj odgovorne kot odrasle ljudi, tako v odnosu do otrok kot tudi v skrbi za prihodnost sveta. Živali skličejo konferenco in prisilijo ljudi, da podpišejo mirovno pogodbo. Erich Kästner je leta 1960 prejel Andersenovo nagrado.

V povesti *Il romanzo di Cipollino*, ki je prvič izšla 1951, je odlični italijanski pisatelj Gianni Rodari, Andersenov nagrajenec iz leta 1970, ustvaril svet z oživiljenim sadjem in zelenjavo, v katerem revni in slabotni sprožijo revolucijo. Srčika novih idej, domiselnosti in sprememb je otrok Cipollino (Čebulček). V nasprotju s Korczakovim *Kraljem Matjažkom Prvim*, ki je bil s svojimi reformami neuspešen, je Rodarijev junak uspešen. Zadnje poglavje knjige opisuje, kako vsi skupaj delajo za skupno dobro.

Vsi štirje avtorji so izražali svoje ideje o boljšem svetu skozi dogajanje v zgodbi in tudi z direktnimi izjavami, kot na primer: »Ni več daleč, ko bodo otroci vsega sveta nosili zeleno zastavo. Takrat bodo otroci spoznali, da je bolje, če se ne pretepajo, in zavladal bo red. In vsi ljudje se bodo imeli radi. In sploh ne bo nobene vojne več. Ker če se ljudje že kot otroci navadijo, da se ne pretepajo, se tudi kasneje kot veliki ne bodo.« je pisalo v časopisu v kraljestvu kralja Matjažka Prvega. Vsakič, ko se v svoji knjigi Korczak tako direktno izraža, je to poskus približati otrokom in mladim politično in parlamentarno kulturo ter kulturo diskusije in dialoga.

Listajmo še po *Konferenci živali*:

»Mi, odgovorni zastopniki vseh držav na svetu, jamčimo z življenjem in premoženjem, da se izvedejo naslednje točke:

1. Odstranijo se vsi obmejni drogovi in obmejne straže. Nobenih meja ni več.
2. Odpravi se vojaščina, vse strelno orožje ter razstrelivo. Nobenih vojn ni več.
3. Policija, ki je potrebna za red, bo opremljena z loki in puščicami. V prvi vrsti mora paziti na to, da bosta znanost in tehnika služili miru. Nobenih morilskih znanosti več.
4. Število pisarn, uradnikov in omar za shranjevanje aktov bo znižano na najmanjšo možno mero. Pisarne so za ljudi, ne obratno.
5. Najbolje plačani uradniki bodo v bodoče učitelji. Najvišja in najtežja naloga je vzgajati otroke v prave ljudi. Cilj prave vzgoje naj se glasi: Nobenih mrzlih src več!«

To je besedilo deklaracije, ki so ga podpisali vsi voditelji držav in ga je radio posredoval vsem ljudem sveta.

Sicer pa Kästner začenja vsako poglavje z agencijsko- ali časopisno objavo. Zavedal se je naraščajoče moči medijev – tega tipičnega fenomena modernega časa. Naraščajočega vpliva medijev se je zavedal tudi Korczak, za katerega je bil časopis njegove sirotišnice ena od najpomembnejših nalog. Zanimivo je, da sta oba avtorja deklarativni del teksta pripisala medijem. Očitno sta bila mnenja, da je to bolj jezik novinarjev kot jezik pripovedne literature.

Rodari ima tudi take deklarativne izjave. Medved reče Cipollinu: »Če hočeš, lahko postaneva prijatelja. Ni treba da se sovraživa. Moj znameniti ded mi je nekoč pripovedoval, da je slišal od svojih staršev, da so nekoč vsi v gozdu živeli v miru. Ljudje in medvedi so bili prijatelji in nihče ni nikomur storil nič žalega.« »Ti časi bi se lahko vrnili. Nekega dne bomo vsi prijatelji,« je odvrnil Cipollino. »Potem bodo ljudje in medvedi prijazni drug do drugega in ob srečanju bodo odkrili klobuk.« Da ne bi zvenelo

preveč slovesno, konča Rodari ta dialog s šalo: »Potem pa si moram kupiti klobuk, namreč jaz ga sploh nimam,« je odvrnil medved.

Kakšen je vpliv teh knjig na otroke?

To vprašanje se nanaša na odnos med tekstom in bralcem, ki je dinamičen proces, individualen za vsakega bralca. Michel Riffaterre pravi: »*Le poème n' est pas un aboutissement, mais un point de départ.*« (Pesem ni zaključek, ampak je izhodišče).

Na različne načine branja opozarjata Wendy de Graff in H. Spelbrink v svoji študiji *Ali lahko vnaprej predvidimo vpliv knjig na otroke?* Tako imenovano »domišljjsko branje« sestavljajo trije fenomeni, ki jih lahko opazujemo vsakega zase ali pa vse skupaj: bralec se projicira v zgodbo oziroma istoveti z likom iz zgodbe; bralec sam je prisoten v zgodbi; bralec po svojem lastnem občutku sprejema tekst. Možna je tudi projekcija istovetenja z živalmi in fantazijskimi bitji.

Praviloma projicirajo mladi bralci tudi literarna dela v resničnost, v kateri živijo, in se potem čudijo, kadar gre za tekste, ki imajo opravka z njihovimi izkušnjami ali vsaj z njihovo predstavo o resničnosti, njihovi avtentičnosti ali pa pomanjkanju le-te. V knjigah se mnogi mladi in neizkušeni bralci prvič seznanijo z več stvarmi, na primer z družbeno stvarnostjo. V takih primerih vplivajo teksti na bodoče izkušnje in sodbe mladih bralcev. Na tej točki prideta v stik avtorjeva intencija in bralčeva reakcija.

Interes mladih bralcev je kompleksen tudi zaradi njihove zmožnosti, da sebe istovetijo s protagonisti v knjigah ali obratno, da zgodbe iz knjig prenesejo v lastno realnost.

Od omenjenih knjig so tri prevedene v bolgarščino. V knjižnicah moje domovine sem poskušala zbrati podatke, ki bi kaj povedali o današnjem vplivu teh knjig. Žal rezultati niso bili najbolj vzpodbudni. Samo ena knjiga, Rodarijev *Cipollino*, je bila (1922) ponatisnjena.

Ker so bili moji viri omejeni, sem se odločila, da se koncentriram na razpoložljive podatke o dveh knjigah, *Konferenci živali* in *Kralju Matjažku Prvemu*, in raziščem današnji vpliv in vlogo obeh knjig. Moj cilj je bil, da dobim podatke o priljubljenosti pri bralcih in ugotovim, ali sta ti dve knjigi, ki sta bili tako pomembni v času, ko sta bili napisani, za bralce iz začetka 21. stoletja še relevantni. Poleg tega me je zanimalo, če se bralci ob poudarjanju družbenih aspektov, posredovanju etičnih vrednot in deloma deklarativnem stilu, ki se občutno razlikuje od današnjih prevladujočih pripovednih form in stila, še čutijo nagovorjene. Na vprašanje o recepciji obeh avtorjev in njunih del danes mi je uspelo dobiti obilo gradiva. Del tega vam želim predstaviti.

V letu 1999, ko se je praznovala 100-letnica rojstva Ericha Kästnerja, sem bila iz študijskih razlogov v nemško govorečih deželah. Tako sem lahko zbrala precej gradiva o recepciji Kästnerjeve *Konference živali*. Knjiga je bila ob obletnici ponatisnjena. Na Kästnerjevih festivalih v Nemčiji in Avstriji je bila prikazana tudi filmska verzija. Poklicna gledališča in šolske gledališke skupine pa so predstavili dramatizacije. V šolskem letu 1999/2000 se je na nemškem knjižnem trgu pojavila celo latinska verzija z naslovom *Consilium Animalium*. Izšle so publikacije za učitelje s priporočili, kako vključiti knjigo pri pouku. Očitno knjiga po 50-ih letih od prvega izida ni izgubila na aktualnosti in pomenu. Sprožila je celo nove razprave. Naslednji primer je z domače strani internetne knjigarne Amazon.

Neki študent je napisal:

»Kästner je tu združil dve svoji bistveni sposobnosti: prvo, pisati čudovite knjige za otroke, in drugo, biti moralist brez moraliziranja. Gre za utopijo (in ustrezno odtujenost od življenja), a saj ni trdil, da širi resnico. Morda danes nekatere stvari motijo, kar takrat, po koncu vojne, niso (na primer vloga spolov), toda, no ja. Na koncu koncev je to predvsem čudovita knjiga. Moralna, elegantna in res malo poučna.«

Dodala bi še dve pismi, ki sta ju napisali (2000 in 2001) učenki in naslovili na protagonista iz knjige leva Aloisa.

»Dragi Alois!

Imenujem se Simone Strasser. Sem ena od 26 deklet v našem razredu. Žal nimam tako lepih blond las kot ti, mi pa segajo do riti. Zdi se mi krasno, da hočete pomagati otrokom. Vojna ni dobra rešitev problemov. Zato mi je všeč, da ste se zbrali, da se dogovorite. Najbolj ste mi všeč slon Oskar, žirafa Leopold in ti, ljubi Alois. Zdi se mi lepo, če se boriš za mir. O gospodu Jeznoritežu ni vredno izgubljeni besed ... Vsekakor sem na vaši strani in bi rada s teboj delila zame najpomembnejše stavke:

- Meni se smilijo samo otroci.
- Celo gospod Jeznoritež je dobil poljub na lice.
- Odslej ni bilo več nobenega tu in tam, vsi so si segali v roke.
- To je bilo objemanja in smeha in joka, seveda od veselja, kakor še nikoli na svetu.«

In drugo pismo:

»Dragi lev Alois!

Imenujem se Patrizia Speigner in sem stara deset let. Veseli me, da ste sklicali konferenco živali, da bi pomagali otrokom, da bi preprečili vojne in odprli meje. Smešno je, ko je hotel deževnik Fridolin razglasiti konferenco v južni Avstraliji in ni vedel, da se je že vse končalo. »Naj žive otroci!« je zame moto te knjige. In kako prepričati

ljudi, da bi se prenašali že zaradi otrok, je tema tega dela. Zdi se mi tudi, da so otroci najbolj ubogi in najmanj zmožni, da spremenijo stvari.«

Žal problem vojne in miru, problem usode otrok, ki so žrtve vojne, še vedno obstaja. Zato se pomen te knjige ni zmanjšal.

Pri Januszu Korczaku sem želela ugotoviti, kako znan je danes, če se njegove knjige še izdajajo in berejo in če *Kralj Matjažek Prvi* še nagovarja kritike in otroke. Ugotovila sem, da so na bralce naredili največji vtis Korczakova dejanja, njegovo življenje in njegova smrt. *Kralj Matjažek Prvi* danes ni tako popularen – sicer pa tudi nikoli ni bil. Vendar knjiga kljub težkim filozofskim vprašanjem o moči in odgovornosti vladanja prevzame mlade bralce. To dokazujejo tudi naslednji primeri.

V svoji študiji *The King of Children* (Kralj otrok) primerja Betty Jean Lifton *Kralja Matjažka Prvega* in *Alico v čudežni deželi* Lewisa Carrolla:

»Matjažkov nenaden prihod na prestol po smrti njegovega očeta ne povzroči nič manjše zmede kot Aličin padec v čudežno deželo. Matjažek naleti na zmedeno množico odraslih, ki skačejo naokrog kot beli zajček, in na družbo, ki se ne razlikuje dosti od tiste v mladi poljski republiki, kjer poganjajo med seboj nasprotne stranke kot gobe po dežju. Ministri prihajajo in odhajajo in vlade druga od druge z vrtoglavo hitrostjo prevzemajo oblast.«

V ameriškem časopisu *News-Gazette Religion* iz maja 2000 je bil prispevek z naslovom: »*Jewish doctor followed his heart*« (»Židovski zdravnik je sledil glasu svojega srca«), v katerem je pisalo:

»Danes je Janusz Korczak skoraj pozabljen. Majhen park v severnem predmestju Chicaga je poimenovan po njem, toda večina otrok, ki se tam igra, tega ne opazi.«

Za *Chicago Tribune* je Ron Grossman napisal: »Korczak je bil med obema vojnama evropski Dr. Spock in Dr. Seuss. Njegov *Kralj Matjažek Prvi* je zgodba o otroku-kralju, ki hoče spremeniti svet, ki so ga odrasli pahnili v katastrofo.«

»To je resnično izjemna knjiga« je mnenje neke učenke o *Kralju Matjažku Prvemu*.

»Avtor ima izreden občutek za otroško mišljenje. Glavni junak je fant, ki postane kralj. Medtem ko spoznava svet odraslih, doživi marsikaj: gre v vojno, ustanovi otroški parlament, potuje itd. Škoda, da sem morala brati knjigo iz knjižnice. Sama bi rada imela to knjigo, a je ni več v prodaji.«

Ob izrekanju o Korczaku najdemo danes precej občudovanja nad njegovim zglednim življenjem, precej različnih mnenj o njegovih pedagoških zamislih, manj pa se omenja *Kralja Matjažka Prvega* in njegova druga literarna dela. Michael Nevis je v svojem članku *Moral Dilemmas Faced by Jewish Doctors during the Holocaust* (Moralna dilema židovskih zdravnikov v času holokavsta) zapisal:

»dejstvo, da je Janusz Korczak zavrnil več priložnosti, da bi zbežal iz varšavskega geta, ker je hotel spremljati in tolažiti 200 svojih sirot, ki so jih v živinskih vagonih poslali v smrt v Treblinko, je kljubovanje in pogumno dejanje brez primere, je zgled »dostojanstvene smrti« – pa karkoli ta obrabljeni izraz že pomeni.«

Isti avtor citira Bruna Bettelheima, ki je napisal spremno besedo k angleški izdaji *Kralja Matjažka Prvega*:

»Čeprav je bil Bruno Bettelheim zagovornik aktivnega ukrepanja, je imel Janusza Korczaka za moralnega junaka. V njegovih očeh je bil eden od 36 pravičnikov, kar jih je kdaj bilo na zemlji. Kot v družini Anne Frank si je Korczak prizadeval, da bi imele njegove sirote v varšavskem getu občutek

‘business-as-usual’ (običajnega vsakdana). Otroci so se učili hebrejščine. Pouk se je nadaljeval. Celó ko so pakirali svoje stvari za preselitev, so dobili njihovi učitelji navodilo, naj jim rečejo, da gredo na ‘izlet’ na deželo. Iz čistega človekoljuba so prevarali otroke in kot se je izkazalo, je njihovo pogumno vedenje spodbudno vplivalo tudi na preostale prebivalce varšavskega geta. Do konca se je Korczak držal rabinovega načela: ‘Kaj naj stori človek če vsi delajo nehumano? Dela naj bolj humano.’»

Ob branju *Kralja Matjaška Prvega* ugotovimo, da žalostni in skeptični avtor ne goji iluzije, da bi mu šlo bolje kot Matjašku. Vendar ima knjiga danes, ko je Korczakovo življenje simbol zmage duha, še dodatno preroško moč. Kljub globokemu pesimizmu lahko označimo Matjaškovo zgodbo tudi kot »človeško komedijo, zaigrano s humorjem, toplino in sočutjem do ljudi«.

Z mednarodno nagrado Janusza Korczaka, ki jo bienalno podeljuje poljska sekcija IBBY skupaj s poljskim Ministrstvom za kulturo in umetnost, počasti IBBY spomin na velikega humanista. Nagrada se podeli za dve kategoriji (za mladinske knjige in za knjige o otrocih) za literarna dela, ki spodbujajo človeške vrednote ter razumevanje in prijateljstvo med otroki po vsem svetu.

Zaključek

Omenjene štiri knjige so imele v času, ko so bile napisane, pomembno vlogo. To bi lahko imele tudi danes, čeprav so avtorji zelo direktno in deklarativno izrazili svoja sporočila in je njihov stil nekoliko zastarel. Moralne vrednote, ki so posredovane v teh knjigah, tvorijo vezni člen z današnjo fantastično literaturo. Današnje pripovedi so psihološko kompleksnejše, njihova sporočila so posredovana skozi zgodbo in ne tako

direktno. Vendar so ta sporočila kot tudi strahovi in upanja podobna prejšnjim. Študija, ki jo je naredila Margarida Morgado, profesorica na pedagoški visoki šoli v Castelu Brancu (Portugalska) v poletnem semestru 2002 s svojimi študenti o fantastični literaturi druge polovice 20. stoletja kaže, da so eden od razlogov za popularnost teh knjig moralne vrednote, ki jih izražajo in ohranjajo. Mladi imajo radi fantastično literaturo, ker so v njej pomembne vrednote, ki jih v resničnem svetu ne morejo najti. Tudi današnji romani tega žanra govore o sanjah, da bo zlo na koncu vedno premagano. Sodobni avtorji so prepričani, da morajo pričeti spreminjati svet z otroki. Pišejo v veri, da bodo njihove mladinske knjige doprinesle k izboljšanju sveta. In v nekem smislu res postaja boljši. Zato so sanjači še potrebni.

Nekoč je v varšavskem parku Saski sošolec srečal Janusza Korczaka, ki je sedel na klopi in opazoval otroke. Vprašal ga je, zakaj se je vpisal na medicino, ko je vendar hotel postati pisatelj. Korczak mu je odvrnil:

»Če hočeš pisati dobre knjige, moraš biti dober diagnostik. Z drugimi besedami: Treba je poznati človeka in njegovo bolezen. Toda človek je še vedno nepoznano bitje. Po moje za pisatelja ni dovolj samo poznavanje človeških duš, ampak jih mora znati tudi zdraviti.«

Tudi sama rada opazujem otroke. Ugotovila sem, da za večino njih ne obstojajo rasna diskriminacija in verske razlike in da z lahkoto premagajo razlike v kulturi in jezikovne ovire. Zelo hitro najdejo skupni jezik. Le pod vplivom odraslih pričenejso sovražiti, žaliti, delati razlike, ločevati, diskriminirati in postajati sovražniki.

Spomnite se na prvo poglavje *Mary Poppins* pisateljice Pamele Travers, kjer se dvojčka pogovarjata s ptiči, ker sta edina, ki razumeta ptičjo govorico. Jese-

ni so ptiči odleteli in ko so se spomladi vrnili, so takoj prileteli na okno, da bi se pogovarjali z dvojčkoma. Toda otroka ptičje govorice nista več razumela.

Ker verjamem v absolutne moralne vrednote in v vzgojni vpliv »dobre« literature na ljudi, mi prosim dovolite, da vam posredujem sporočilo v stilu avtorjev, ki sem jih citirala:

Mi – pisatelji, ilustratorji, založniki, prevajalci, učitelji, vzgojitelji, bibliotekarji – mi vsi, ki verjamemo, da malo razumemo ptičjo govorico, imamo zelo pomembno nalogo: pomagajmo otrokom, da ne bodo pozabili ptičje govorice. Morda bodo naše knjige pomagale, da ustvarimo boljši svet.

Viri:

Kästner, Erich: *Die Konferenz der Tiere*. Po ideji Jelle Lepman, Il. Walter Trier. Hamburg: Cecilie Dressler Verlag, Zürich: Atrium Verlag, 1978.

Korczak, Janusz, *Król Maciuś Pierwszy*. Il. Jerzy Srokowsky. Varšava: Nasza Księgarnia, 1973. Slovenska izdaja: *Kralj Matjažek Prvi*. Prev. France Vodnik. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Korczak, Janusz, *King Matt the First*. Prev. Richard Lourie. Introd. Bruno Bettelheim. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986.

Lepman, Jella: *A Bridge of Children's Books*.

Avtobiografija. Dublin: The O'Brien Press, 2002.

Lifton, Betty Jean: *The King of Children, The Life and Death of Janusz Korczak*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1988.

Nevins, Michael: *Moral Dilemmas Faced by Jewish Doctors during the Holocaust* (vir: internet).

Oleša, Jurij: *Tri tolstjaka*. Il. V. Goryaev, Moskva: Detskaja Literatura, 1969. Slovenska izdaja: *Trije debeluhi*. Prev. Mile Klopčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

Oleša, Jurij, *Trimata šiškovci*. Il. V. Kalaushin, Moskva: Raduga, Sofija: Svjat, 1992.

Percov, V.: *Mi živjom v pervje*. Moskva: Sov. Pisatel, 1976.

Riffaterres, Michael: *Le Poème comme représentation*. Poétique 4, 1970.

Rodari, Gianni: *Il Romanzo di Cipollino*. Il. Raul Verdini, Editori Riuniti.

Tellegen-van Delft, Saskia: *Is the Influence of Books on Children Predictable*. V: De Graaff, W. and H. Spelbrink, eds. *De wereld van het kinderboek*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1997.

Wspomnienia o Januszu Korczaku. Varšava: Nasza księgarnia, 1981.

Wullschläger, Jackie: *Inventing Wonderland*. London: Mathuen, 1995.

Stavki iz knjige *Konferenca živali* so slovenski prevod Sonje Wakounig. (Kästner, Erich: *Konferenca živali*. Prev. Sonja Wakounig., Ilustr. Marjan Manček. Celovec: Drava, 1997.

Prevedla Tanja Pogačar